

Segédanyag a Biológia tantárgy tanulásához
és a
8. évfolyam vizsgájához

Dunakeszi, 2014. április 6.

Készítette:

Kapornai Lilla
szaktanár

Kedves Gyerekek!

Jó tanulást, eredményes felkészülést, sikeres vizsgát kívánok nektek!

Szeretettel: Lilla néni 😊

I. A TÁVOLI TÁJAK TERMÉSZETES ÉLŐVILÁGA

Földünkön az Egyenlítőtől a sarkok felé haladva különböző éghajlati övezetek és az éghajlathoz alkalmazkodó növényövek alakultak ki.

A növények életéhez megfelelő napfényre, hőmérsékletre és csapadékra van szükség.

II. AZ ÉLŐLÉNYEK RENDSZEREZÉSE

A rendszerezés az élőlények testfelépítését, életműködését, rokonsági kapcsolatait veszi alapul.

Rendszertani egységek:

FAJ:

Az egy fajba tartozó élőlények lényeges külső és belső tulajdonságaikban megegyeznek, önmagukhoz hasonló, termékeny utódokat hoznak létre.

Pl.: kocsányos tölgy, orvosi tüdőfű, erdei vöröshangya, vörös róka, erdei fülesbagoly

OSZTÁLY:

Olyan rokon fajok csoportja, melyek életműködésében, testfelépítésében több lényeges hasonlóság van.

Pl.: egyszikűek osztálya, kétszikűek osztálya, rovarok osztálya, madarak osztálya

TÖRZS:

Egymással rokonságban lévő osztályok.

Pl.: nyitvatermők törzse, harasztok törzse, puhatestűek törzse, gerincesek törzse

Az élővilág törzseit öt országba sorolják:

- sejtagnélküliek /baktériumok/
- sejtmagvas egysejtűek
- növények
- gombák
- állatok

A trópusi éghajlati övezet élővilága:

	Trópusi esőerdők	Szavannák	Félsivatagok,sivatagok
Elhelyezkedése	Az Egyenlítőtől É-ra és D-re kb. a 10. szélességi körig terjed a kontinenseken.	Nagyjából a 10. és 20. szélességi fok között.	A térítőkörök mentén, megközelítőleg a 20. és a 30. szélességi fokok között található.
Éghajlat	egyenlítői	szavanna	trópusi sivatagi
Az éghajlat jellemzői	Egész évben magas hőmérséklet /25-28 fok/, bőséges csapadék /1500 mm felett/, a levegő páratartalma magas, évszakok nincsenek.	A csapadék mennyisége csökken /1500 – 250 mm /, kialakul egy nedves és egy száraz évszak, a hőmérséklet mindkét évszakban magas.	Nagyon kevés a csapadék /250 mm alatt/, a hőmérséklet magas, hűvös, száraz /tél/ és forró, száraz /nyár/ évszakok váltakoznak. A napi hőingás nagy /30-40 fok/.
Talaj	kilúgozott trópusi vörösföld, humusztartalma alacsony	vörösföld, tápanyagban gazdag	gyenge sivatagi váztalaj
Természetes növénytakaró jellemzői	Fafajok száma nagy, a fák örökzöldek, lombjuk folyamatosan cserélődik. A fák magasak: felső, középső és alsó lombkoronaszintet alkotnak. A fényért versengenek a liánok és a fán lakó növények.	Szinte összefüggő felületet alkotó fűfélék / 2 m - 0,5 m /, magányosan vagy facsoportokban növő fák /20 méternél alacsonyabbak /.	Sekélyen elhelyezkedő, terjedelmes gyökérszövet, meghúsosodott, pozsgás szár, amiben vizet raktároz, tövisekké módosult levelek. Rövid tenyészidejű növények, gyorsan fejlődnek, néhány hét alatt virágot hoznak, termést érlelnek.
Növényfajok	mahagóni, kaucsukfa, ébenfa, mahagónifa, kúszópálma, orchideák	akácia, majomkenyérfa, elefántfű, homokfű	óriáskaktusz, datolyapálma
Állatfajok	Dél-Amerika: kolibrik, papagájok, bögőmajmok, közönséges madárpók, jaguár, anakonda Afrika: gorilla Ázsia: orángután, paradicsommadarak, tigris	Afrika: antilopok, zebrák, elefánt, zsiráf, csimpánz, oroszlán, nilusi krokodil, strucc Ausztrália: kenguru	Afrika: egypúpú teve, sivatagi róka, sivatagi ugróegér Ázsia: kétpúpú teve
Táplálékláncok	virágnektár – kolibri – madárpók – bögőmajom - jaguár	füvek – antilop – oroszlán	füvek – sivatagi ugróegér- sivatagi róka

A mérsékelt éghajlati övezet élővilága:

	Kemény lombú erdő, macchia	Lombhullató erdő	Füves puszta /sztyepp, préri/	Tajga /fenyőerdő/
Elhelyezkedése	A 30. és a 45. szélességi körök között, a szárazfölkék Ny-i oldalán, a Földközi-tenger melléke.	A mérsékelt éghajlati övezetben, Ny-K-i irányban húzódik széles sávban.	Távol az óceántól, a kontinensek belsejében.	Az északi sarkkörtől délre, 50 . és a 60. szélességi körök között.
Éghajlat	mediterrán	nedves kontinentális	száraz kontinentális	szubarktikus, tajga
Az éghajlat jellemzői	forró, száraz nyár, enyhe, csapadékos tél	A csapadék mennyisége meghaladja az 500 mm-t. Meleg nyarak, nyár eleji csapadékmaximum, hideg telek.	A tél hideg, a nyár meleg. Az évi közepes hőingás nagy, a csapadék mennyisége kevés /300 – 450 mm/, egyenetlenül oszlik el.	A tél hosszú és rendkívül hideg, a nyár rövid és viszonylag meleg. A csapadék mennyisége kevés /zöme hó/. Itt a legnagyobb a hőingás a Földön.
Talaj	közepes humusztartalmú fahéjszínű erdőt.	magas humusztartalmú barna erdőtalaj	humuszban gazdag feketeföld	rossz minőségű, tápanyagszegény szürke erdőtalaj
Természetes növényzet jellemzői	Örökzöld levelek, kicsi levelek, viasszal fedettek, bőrszerű réteg csökkenti a párologtatást. Apró piheszőrök a levélfelszínen. A kiirtott erdők helyén örökzöld bozótos, a macchia	A fák vékony, puha, nagy levéllemezű leveleket fejlesztenek. Ősszel a hőmérséklet, fény csökkenésekor a fagyérzékeny lomb lehull. Egy vagy néhány fafajból állnak a lombhullató erdők.	A fűfélék mellékgökérszete dúsan behálózza a talajt, szalmaszárak hajlékony, leveleik kis felületűek.	Kevés fafaj /30-40 m magas/, hatalmas erdőségeket alkotnak. A vékony tűlevél kevés vizet és sok gyantát tartalmaz. Viaszos a felülete, ezért alig párologtat. Örökzöld.
Növényfajok	paratölgy, nemesbabérfa, olajfa, szelídgesztenye levendula, rozmaring	tölgyfa, bükkfa, gyertyán, kökény, erdei pajzsika, erdei tüdőfű	angolperje, nádperje, mezei zsálya	lucfenyő, vörösfenyő, nyírfa
Állatfajok	kaméleon	őz, vaddisznó, erdei egér, róka, szarvasbogár, erdei fülesbagoly	olasz sáska, fűrgye gyík, mezei pocok, egerészölyv	siketfajd, mókus, barnamedve, farkas, hiúz, keresztcsőrű
Táplálékláncok	levelek – rovarok – kaméleon	levelek – rovarlárva –széncinege – héja	fűvek – pocok – egerészölyv	fenyőtű – mókus-hiúz

A hideg éghajlati övezet, a sarkvidékek és a tengerek élővilága:

	Tundra	Jégtakaró	Tengerek
Elhelyezkedése	Az Északi sarkkörtől északra.	Hideg éghajlati övezet sarkok körüli területei /Arktisz, Antarktisz/	Földünk felszínének 2/3-ad részét borítja
Éghajlat	tundra	állandóan fagyos	
Az éghajlat jellemzői	hosszú hideg tél, rövid, hűvös nyár, kevés csapadék /hó/ hó ingás kicsi, gyakoriak az erős szélviharok	egy évszak, a rendkívül hideg tél, kevés csapadék, mennyisége 200 mm-nél kevesebb /hó/, a sarkok felől állandóan viharos erejű szél fúj	Környezeti tényezők: A vízfelszíntől lefelé haladva a fény mennyisége és a víz hőmérséklete is csökken. A vízmélységgel együtt növekszik a víz nyomása.
Talaj	tápanyagban szegény, köves tundratalaj	a felszínt vastag jégtakaró fedi	
Természetes növényzet jellemzői	Kevés fajtából álló, de összefüggő tundranövényzet. Hiányoznak belőle a fák. Törpecserjék. 10-20 cm-es évelő füvek, zuzmók, mohák.	néhány moszatfaj	Egysejtű planktonok /a tengerek napsütötte rétegében lebegő élőlények/. Nagyobb méretű telepes testfelépítésű moszatok.
Növényfajok	rénszarvaszuzmó /telepeiben gombafonalak és moszatsejtek élnek együtt/, törpefűz		zöldmoszat, barnamoszat, vörösmoszat
Állatfajok	rénszarvas, sarki róka, sarki nyúl	jegesmedve, borjúfóka	mosdószivacs, szakállas medúza, hering, tonhal, kék cápa, kék bálna, kardszárnyú delfin, borjúfóka Tengerparton élő madarak: heringsirály, kárókatona, császárpingvin
Táplálékláncok	rénszarvaszuzmó – rénszarvas	apró tengeri növények – apró tengeri állatok - halak – fóka – jegesmedve	növényi plankton – állati plankton – halak – fóka

AZ ÉLŐLÉNYEK RENDSZEREZÉSE:

Törzs	Baktériumok	Moszatok	Gombák	Mohák	Harasztok
Élőhely	talaj, víz, levegő	tengerek, édesvizek	főleg szárazföld	szárazföld /nedves élőhelyek/	szárazföld
Testfelépítés	Egysejtű /sejtmagjuk és sejtszervecskéik nincsenek/. A sejtplazmá- ban az örökítő- anyag szabadon helyezkedik el. Gömb, pálcika, csavar alakúak.	Egysejtű, többsejtű, telepes /fonalszerűen összekapcsolódó egyforma sejtek/.	Egysejtű, többsejtű telepes /gombafonalak szövetéből áll/.	Többsejtű /átmenet a telepes és a hajtásos növények között/.	Többsejtű, hajtásos növények.
Szervei	-----	-----	-----	nincsenek: -gyökérszerű szőrök, -száracska, -levélke	gyökérzet, szár, levél
Színanyag	-----	zöld, barna	-----	zöld	zöld
Táplálkozás	szerves anyagokkal	szervetlenből szerves	élő vagy elhalt szerves anyagokkal: -élősködő -együttélő -korhadéklakó	szervetlenből szerves	szervetlenből szerves
Szaporodás	kettéosztódás	kettéosztódás	kettéosztódás, spóra	spóra /víz szükséges/	spóra /víz szükséges/
Csoportok, fajok	lebontó bakt. erjesztő bakt. nitrogénújtó baktériumok, betegségkókozó baktériumok: tüdőbaj, tífusz, vérhas, bárányhimlő	zöld szemes ostoros, fonalas zöld- moszat, barnamoszatok	borélesztő gomba, szőlő peronoszpóra, erdei csiperke, gyilkos galóca	lombosmoha, csillagos májmoha	erdei pajzsika, mezei zsúrló, mocsári zsúrló

A nyitvatermők és a zárvatermők összehasonlítása:

Törzs	Nyitvatermők	Zárvatermők
Élőhely	szárazföld	szárazföld, víz
Testfelépítés, szervek: - gyökérzet - szár - levél -virág -termés	főgyökérzet	főgyökérzet, mellégyökérzet
	fásszár	fás- és lágyszár
	tűlevél /többnyire/ örökzöld /többnyire/	lombhullató vagy örökzöld
	porzós és termős virágok /tobozvirágzat/	különnemű takarólevél /csésze- és szíromlevél/, egynemű takarólevél /lepel/
	nincs	van
Táplálkozás	fény segítségével szövetlenből szerves	
Megporzás	szél	szél, állatok,víz
A magkezdemény fejlődése	termőleveleken szabadon, fedetlenül	a termőlevelek összenőttek, zárt magházat alkotnak
Szaporodás	m a g v a k k a l	
Fajok	lucfenyő, erdei fenyő vörösfenyő	tölgyfa, hóvirág

A kétszikűek és egyszikűek összehasonlítása:

Törzs	Z á r v a t e r m ő k	
Osztály	Kétszikűek	Egyszikűek
Gyökérzet	főgyökérzet	mellégyökérzet
Szár	fás, lágú, dúsan elágazó	többnyire lágú, nem ágazik el
Levél	főeres	mellékeres
Virág	különnemű takarólevél /csészelevél, szíromlevél/	egynemű takarólevél /lepel/
Sziklevelek száma	kettő	egy
Fajok	réti boglárka, mezei zsálya, kocsánytalan tölgy, bükkfa, kökény, fűzfa, szilvafa, sárgarépa, paradicsom, burgonya	búza, rozs, rizs, kukorica, nád, gyékény, réti sás, hínáros békaszóló, hóvirág, vöröshagyma, fokhagyma

III. AZ ÉLŐLÉNYEK SZERVEZŐDÉSE

Az élőlények szerveződésének szintjei:

Sejt: az élőlények legkisebb alaki és működési egysége. pl.: idegsejt

Szövet: hasonló alakú és felépítésű, azonos működést végző sejtek csoportja. pl.: idegszövet

Szerv: jellegzetes alakú működési egység, amely meghatározott szövetekből épül fel. pl. agyvelő

Szervrendszer: egy adott életműködést együtt végző szervek összessége. pl. idegrendszer

Szervezet: egységes egész, amelynek részei összehangoltan működnek. pl. ember

Az élőlényeket felépítő anyagok és szerepük a szervezetben:

	A sejt anyagai	A sejt anyagainak szerepe
Szervetlen anyagok	víz	jó oldószer a kémiai folyamatok közege építőanyag
	ásványi sók pl. kalcium, magnézium, vas, foszfor, jód, kálium, szelén, cink	építőanyagok
Szerves anyagok	fehérjék	a sejtek fő építőanyagai enzimek hormonok alkotói
	zsírok	elsősorban fűtőanyagok
	szénhidrátok	főként fűtőanyagok raktározott tápanyagok
	nukleinsavak	a sejt életműködésének szabályozása, az életprogram örökítése

A sejtek felépítése és működése:

A sejtalkotók neve	A sejtalkotók működése
sejthártya	a sejtek elhatárolása, anyagok felvétele és leadása
sejtplazma	a sejtalkotók közrefogása, anyagcsere folyamatok zajlanak le benne
sejtmag	az életfolyamatok irányítása, sejtosztódás
sejtszervecskék	anyagok átalakítása, lebontása, energiatermelés

Mérete: milliméter tizedrészénél is kisebb /10 – 30 mikrométer/

Alakja: változatos, működésük, környezetük határozza meg

Az emberi test szövetei:

	Felépítés	Működés	Előfordulás
Hámszövet	a hámsejtek szorosan illeszkednek egymáshoz	-védi a test külső felületét, -béleli a belső üregeket, -váladékot, nyálkát termel	-bőrünk külső hámrésze, -vérerek belső felülete, -nyelőcső belső felszíne -légutak hámja
Kötőszövetek			
1. Zsírszövet	-gömb alakú, nagy sejtek, a sejt plazma zsírral teli	-tápanyagraktározás, -hőszigetelés	emberi bőr bőralja rétegében
2. Egyéb kötőszövetek	változatos alakú sejtek, -sejtközött állományban rostok	-belső szervek vázát alkotja -kitölti a szervek közti hézagokat, -erősít, rögzít	-emberi bőr irha és bőralja rétegében, -inak, -izületi szalagok
Támasztószövetek			
1. Porcszövet	-csoportosan elhelyezkedő gömbölyű porcsejtek, -alapállományban rostok húzódnak	a test szilárd vázának alkotásában vesz részt	-izületi felszíneket borít -orrporc, -gégeporc, -légcső, hörgők váza, -fülporc
2. Csontszövet	-nyúlványos csontsejtek, -alapállományban sok a mészvegyület, benne rostok		csontváz
Izomszövetek			
1. Simaizomszövet	-hosszúra nyúlt, orsó alakú sejtek, -a plazmában hosszanti irányban összehúzóköny izomfonalak	-összehúzódás, elernyedés, -hosszú időn át kis erő kifejtésre képes	belső szervek falában
2. Harántcsíkolt izomszövet	a plazmában a hosszanti izomfonalak harántcsíkkozatot mutatnak	összehúzódás, elernyedés, -rövid időn át nagy erő kifejtésre képes	az ember vázizmai
3. Szívizomszövet	módosult harántcsíkolt izomszövet, sejtjei elágaznak, hálózatot alkotnak	-összehúzódás, elernyedés, -hosszú időn át nagy erő kifejtésre képes	szív izomzata
Ideg szövet	az idegsejtek testéről nyúlványok erednek /rövidebb, hosszabb/	-ingerület vezetése, -kapcsolat teremtés az idegsejtek között	-agyvelő, -gerincvelő, -idegek

AZ EMBER KÜLTAKARÓJA

A bőrünk a szervezet első védelmi vonala. Legnagyobb szervünk: 1,5 m²

Működése: - védelem

- hőszabályozás
- kiválasztás
- érzékszerv
- anyagcsere / D-vitamin képzése /

Az emberi bőr felépítése és működése:

	Felépítése	Alkotói, képletei	Működése
Hámréteg	hámszövet /elszarusodó/ -szorosan záródó hámsejtek	-festékesjtek -körmök -szőrszál	-védelmet nyújt a kiszáradás, a kórokozók ellen, - mechanikai védelem, -véd a túl erős napsugárzástól, -fogás, védekezés, -hőszigetelés, mechanikai védelem
Irharéteg	laza rostos kötőszövet	-vérerek -idegek -verejtékmirigy -faggyúmirigyek	-táplálják a bőrt, -hőszabályozás -tapintási, hőingerek, fájdalomingerek felvétele, -véd a túlzott felmelegedés ellen, - puhává teszik bőrt
Bőralja	zsírdús kötőszövet		védi a szervezetet lehűléstől

Nyálkahártya:

Testünk belső felszínét borító, el nem szarusodó, laza, rostos kötőszövet, amelyet dús érhalózat
szó át. Mirigyei nyálkát termelnek.

A nyálkahártya az erekben áramló vér színétől rózsaszínű.

A MOZGÁS SZERVRENDSZERE

Működése: mozgásképeség megvalósítása aktív / izomrendszer / és
passzív / csontvázrendszer / szervrendszerrel.

1./ VÁZRENDSZER

Működése: - mozgás biztosítása, - meghatározza a test alakját,
- védi a belső szerveket, - vérképzés

A csontváz részei: - koponya / arc- és agykoponya /
- törzsváz / gerincoszlop, mellkas /
- végtagok váza / felső- és alsó végtag /

A csontok alakja: - csöves csont pl. felkarcsont, combcsont
- lapos csont pl. lapocka
- szabálytalan csont pl. csigolyák

A csontok összeköttetése: - összenövés pl. medencecsont
- varrat pl. koponyacsontok
- ízület pl. térd, könyök, váll, csukló

A csontok szerkezete: - csonthártya: a csontok felületén – védelem, táplálás
- tömör állomány : kívül
- szivacsos állomány: belül a csontgerendákkal
- velőüreg csontvelővel / vörös, sárga / a csöves csontok belsejében

A csontok szilárdságát mészsók, rugalmasságát fehérjékből álló nyvadó rostok biztosítják.

Ereje anyagain kívül alapállományának lemezes szerkezetében rejlik.

2./ IZOMRENDSZER

Az izom felépítése: - kötőszövettel körülvett izomnyalábokból áll,
-a kötőszövet ereket és idegeket tartalmaz .

Az izmok akaratunktól függően mozgattják a csontokat, mivel harántcsíkolt izomszövetből épülnek fel.

Tömött rostos kötőszövetből álló **inakkal** kapcsolódnak a csontokhoz.

Egy-egy **izülethez** általában két, ellentétesen működő izom tartozik: **egy hajlító és egy fesztítő.**

Az izmok munkájához az erek szállítják a tápanyagot és oxigént. A táplálék **kémiai energiáját** az izmok **mozgási energiává** alakítják át. Eközben bomlástermékek keletkeznek, és hő is felszabadul.

IV. A Z A N Y A G C S E R E

I. TÁPLÁLKOZÁS

Jelentősége: energia- és anyagszükséglet fedezése.

Lényege:

1. A táplálkozás folyamán a **nagymolekulájú** tápanyagok az emésztőenzimek hatására **kis** molekulákra bomlanak, így azok **felszívhatóvá, szállíthatóvá, a sejtek építésére** felhasználhatókká válnak.

2. Folyamatos működés: egyirányú áramlás.

A táplálkozás szervrendszere:

Szakasz	Felépítés	Működés
Előbél	szájüreg: -fogak /tejfogak 20, maradandó 32/ -nyelv -nyálmirigyek - nyál	harapás, rágás falattá formál, ízlelés keményítő bontása
	garat	nyeléssel a falat továbbítása a nyelőcsőbe
	nyelőcső	a falat továbbítása a gyomorba
	gyomor gyomor izomzata gyomormirigyek – gyomornedv termelés	tárolja a táplálékot, összekeveri és továbbítja a táplálékot, a fehérjék bontása
Középbél	máj – epe termelés	a nagy zsírcseppek bontása, méregtelenítés
	hasnyálmirigy - hasnyál termelés	fehérjék, zsírok, cukrok, nukleinsavak további bontása
	vékonybél fal mirigyei - bélnedv termelés	az emésztés befejezése
	bélbolyhok	felszívás
Utóbél	vakbél – féregnyúlvány	nyirokszerv – a szervezet védelme
	vastagbél – nyálkahártya	víz és a sók felszívódása, a széklet kialakítása
	végbél	a béltartalom akaratlagos ürítése
	A bélcatorna belső felszínét nyálkahártya borítja.	

Fogaink a fogínybe, gyökerükkel a fogmederbe ékelődnek. A **gyökeret cement** borítja, az ínyből kiálló **koronát** kemény **zománc** védi. Alatta egy különleges **csontszövet /dentin/** található, melyben erek és idegek húzódnak.

VITAMINOK

Az emberi szervezet számára **nélkülözhetetlen** / anyagátalakítási folyamatokban / kis molekulájú szerves vegyületek.

Hozzájárulnak a szervezet zavartalan működéséhez, **járulékos tápanyagok**.

Kis mennyiségre van belőlük szükség, előállításukra a sejtek /kevés kivételtől eltekintve/ képtelenek.

Csoportosításuk oldhatóságuk alapján történik:

- **Zsírban oldódó:** A, D, E, K - hosszan tárolódnak.

- **Vízben oldódó:** B₁, B₂, B₆, B₁₂, C – a szervezetben nem raktározódnak el, folyamatosan kell felvenni.

	Neve	Szerepe	Hiánytünetei	Előfordulása
Zsírban oldódó	A-vitamin	hámvédő, a látáshoz is szükséges	szürkületes látászavar /farkasvakság/	máj, tojás, tej, vaj, halzsír
	D-vitamin	csont- és fogképződéshez sz.	csontok görbülése /angolkór/	halmájolaj, élesztő, tojássárgája, gomba
	E-vitamin	májműködést védi, erősít, regenerál, terhességvédő, termékenység	meddőség, idegi károsodás	gabonamagvak, dió, mák, mandula, zeller, paraj
	K-vitamin	véralvadásban van szerepe	véralvadási zavarok, vérzékenység	paradicsom, máj, kelkáposzta
Vízben oldódó	B ₁ -vitamin	idegek és a szív működéséhez szükséges	fáradékonyság, izomgyengeség, izombénulás	gabonamaghéj, dió, barna rizs, cékla
	B ₂ -vitamin	ideg- és hámvédő	bőr és a nyálkahártya sérül	élesztő, tej, tojás, burgonya
	B ₆ -vitamin	ideg- és hámvédő	bőrgyulladás	élesztő, máj, tengeri hal, búza
	B ₁₂ -vitamin	serkenti a vörösvérsejtek képződését	vészes vérszegénység, éretlen vörösvérsejtek	máj, élesztő, tej, tojás
	C-vitamin	immunrendszer erősítése	ellenállóképeség gyengülése, fáradtság, ínyesorvadás	friss zöldségek, gyümölcsök

Az egészséges ember vitaminigényét a megfelelően összeállított étrend fedezi.

Szent-Györgyi Albert kutatóorvos a **C-vitaminnal** kapcsolatos kutatásaiért 1937-ben **Nobel-díjat**

kapott.

II. LÉGZÉS

Jelentősége:

Az élő szervezetnek anyagcsere-folyamataihoz oxigénre van szüksége. Az oxidáció során szén-dioxid keletkezik, melynek a szervezetből el kell távoznia.

Az **oxigén felvétele**, a **szén-dioxid leadása** légzéssel valósul meg.

Az ember légzőszervrendszere:

Szakasz		Felépítés	Működés
Felső légutak	orrüreg	csillós hámmal borított, érdús nyálkahártya béleli	a levegő megtisztítása és felmelegítése, párasítás, szaglás
	garat	nyálkahártya béleli	a tápcsatorna és a légút kereszteződése
	gége	váza porcokból áll, nyálkahártya béleli, itt található a 2 hangszalag	hangképzőszerv
Alsó légutak	légcső	C alakú porc, belsejét csillós nyálkahártya béleli	a levegő passzív útja, csillói tisztítják, érhálózata melegíti a levegőt
	főhörgők	gyűrű alakú porcok merevítik, a tüdő jobb és bal felébe ágazik	
	hörgők	gyűrű alakú porcok merevítik	
	tüdő	-hörgőcskék - végén szőlőfürtszerűen elhelyezkedő léghólyagocskák - fala egyrétegű hám, bennük hajszálerek	gázcsere, mechanizmusa két ütemben: - belégzés / a levegő a légutakon át a tüdőbe hatol/ - kilégzés / a levegő egy része kipréselődik a tüdőből/ a tüdő térfogatváltozását a mellkas mozgása és a tüdő rugalmas szövete idézi elő

Légvételek száma percenként átlagosan **16**.

Egy nyugodt belégzés alkalmával kb. **0,5** liter levegő cserélődik ki.

A tüdő teljes térfogata mintegy **5** liter.

Módosult légzőmozgások : köhögés, tüsszentés, ásítás, csuklás, sírás, nevetés, sóhaj.

III. KERINGÉS

Feladata:

1. **Szállítás** – a testfolyadék mozgásával
 - tápanyagok, légzési gázok szállítása a sejtekig vagy a sejtektől
 - bomlástermékek szállítása a sejtektől a kiválasztó szervhez
 - hormonok szállítása a sejtekig
2. **Hőszabályozás**
3. **Védekezés** – az immunrendszerrel

Az ember keringési szervrendszere:

		Felépítés	Működés
Érrendszer	verőerek /artériák/	vastag, rugalmas érfal	a vért a szív felől szállítják a szervekhez
	visszerek /vénák/	vékonyabb, kevésbé rugalmas	a vért a szív felé szállítják vissza a szervektől
	hajszálerek /kapillárisok/	vékony érfal, gyors tágulás, szűkülés	felületükön az oxigén és a tápanyagok leadása a szervekbe, a szén-dioxid és a bomlástermékek felvétele a szervekből
Szív öklömnyi izmos szerv a mellüreg elülső részében	szívburok		
	üregek: jobb pitvar bal pitvar jobb kamra bal kamra	szívizomszövet	összehúzódások és elernyedések sorozata, s így keringésben tartja a vért pulzus: a szív lüktetése a verőerekben is érezhető percenkénti pulzusszám átlagosan 72 Vérkörök: -Kis vérkör: jobb kamra – tüdő verőér – tüdő hajszálér-hálózat – tüdő gyűjtőerek – bal pitvar -Nagy vérkör: bal kamra – verőér – hajszálér – gyűjtőér – jobb pitvar
	billentyűk		a vér egyirányú keringését biztosítják
Nyirokrendszer	nyirokerek	hajszálvékony, lezárt végű csövek	a nyirok összegyűjtése a sejtek közötti résekből
	nyirokcsomók		ezekben akadnak fenn a szervezetbe került kórokozók
	nyirok	fehérjementes vérplazma	kapcsolatot teremt a vér és a test sejtjei között

AZ EMBER VÉRE

Feladata:

- tápanyagok, oxigén szállítása a sejtekig
- bomlástermékek, szén-dioxid elszállítása a sejtekből
- védekezés a szervezet életében, második, belső védelmi vonal

Mennyisége: 5 liter

Szövettana: folyékony kötőszövet

A vér összetétele:

	Alkotó	Feladata
Vérplazma 56 % /folyékony állomány/	víz ionok molekulák	a szállítási folyamatok lebonyolítása képezi a szövetnedvet
Sejtes elemek 44 %	vörös vérsejtek	a légzési gázok szállítása
	fehérvérsejtek	a kórokozók elleni védekezés
	vérlemezkék	véralvadás
	Keletkezési helyük : vörös csontvelő	

Vércsoportok: A, B, AB, O

Vérátömlesztés azonos csoportba tartozó emberek között lehetséges, de nullás vércsoportú vért minden ember kaphat.

IV. KIVÁLASZTÁS

Feladata:

- bomlástermékek eltávolítása a szervezetből
- felesleges víz, sók eltávolítása a szervezetből

Az ember kiválasztó szervrendszere:

		Felépítés	Működés
Vesék	hosszmetszetén: -kéregállomány	hajszálergomolyag	elsődleges szűrlet képződése szűrlet: fehérjementes vérplazma 180 liter / nap
	-velőállomány	kanyarulatós csatornák gyűjtőcsatornák	a szűrletből a cukor, a víz és a sók nagy része visszaszívódik a vérbe
	-vesemedence		itt gyűlik össze a vizelet
	barna színű, bab alakú páros szerv, a hasüreg hátsó falához rögzül		
Húgyvezetékek		30 cm hosszú csövek	a vizelet továbbítása
Húgyhólyag		üreges, izmos falú szerv	a vizelet tárolása
Húgycső		különböző hosszúságú	a kivezetés szerve

Vizelet: a bomlástermékek vizes oldata

- mennyisége: kb. 1,5 liter /nap
- színe: sárga / a hemoglobin lebomlási terméke miatt /
- szaga: ammóniaszagú

V. SZABÁLYOZÁS

I. IDEGRENSZER

Jelentősége:

- biztosítja a környezethez való alkalmazkodást
- összehangolja és irányítja a szervezet működését

Idegsejt:

Jellemzői	- az idegrendszer alaki és működési egysége - folyamatos vérellátást igényelnek - rendkívül energiaigényesek		
Felépítése	- sejttest / itt történik az ingerületek feldolgozása / - nyúlványok: sok rövid egy vagy kettő hosszú		
Típusai működés szerint	Érző	Közbeiktatott	Mozgató
Működése	ingerület képzése, vezetése a központ felé	kapcsolatot teremt az idegsejtek között	ingerületet visz a központból a végrehajtó szervhez

Az idegrendszer felépítése:

	Felépítés	Működés
Környéki idegrendszer	gerincidegek / 31 pár /	érzőinformációk szállítása mozgatóinformációk szállítása
	agyidegek / 12 pár / idegek – idegrostok kötege	érzőinformációk szállítása mozgatóinformációk szállítása
Központi idegrendszer	gerincvelő	- reflexközpont - közvetítő vonal az agyvelő és a test között
	agyvelő: - agytörzs	vérkeringés, nyelés, köhögés, légzés központjai
	- kisagy	finom mozgások összehangolása testünk egyensúlyban tartása
	- nagyagy agykéreg	táplálékfelvétel testhőmérséklet szabályozása minden tudatos, akaratlagos működések központja

REFLEXEK

Inger: külső és belső /szervezeti/ hatások, állapotváltozások

Ingerület: sejtekben inger hatására kialakuló anyagcsere változás

Reflex: olyan idegrendszeri folyamat, amelynek során a szervezet ingerekre szervtevékenységgel válaszol

Reflexkör: a reflex idegpályája, amely az ingerfelvétel helyétől a válaszreakcióig halad

Reflexek:

	Feltétlen reflex	Feltételes reflex
Jellemzői	meghatározott ingerre, mindig változatlan egyformasággal bekövetkező, velünk született ingerválasz	az egyed élete folyamán ingertársítás során megtanult , bármilyen ingerre kialakítható ingerválasz
Központja	agytörzs, gerincvelő	agykéreg
Példa	térdreflex fájdalomreflex	beszéd tanulás

ÉRZÉKELÉS

Érzékszerv: receptorokból, segédberendezésekből felépülő szerv, melyben megfelelő inger hatására ingerület keletkezik

Jelentősége: a környezet neki megfelelő ingereinek felvétele, ingerületté alakítása, továbbítása a központi idegrendszerhez

Érzet: ingerület tudatosulása az agykéregben

Érzékelés: az inger felvételének, az ingerület keletkezésének, vezetésének és tudatosulásának folyamata

Érzékszervek:

Érzékszerv	szem	fül		bőr
		hallószerv	egyensúlyozó szerv	
Inger	fény	hang	a fej elmozdulása	hideg, meleg , erős inger
Receptor helye az érzékszervben	ideghártyában	csiga alaphártyáján	ívjáratok öbleiben	irhában hámban
Központ	látóközpont	hallóközpont	egyensúlyozó központ	ézőközpont fájdalomérzők.
Érzet	fényérzet	hangérzet	egyensúlyérzet	hideg-, meleg-fájdalom érzet

II. HORMONRENDSZER

Jelentősége:

- az idegrendszerrel együtt szabályoz, összehangolja a szervrendszerek működését
- a szervezet belső / viszonylagos / állandóságának fenntartása
- a növekedés, fejlődés, szaporodás folyamatának szabályozása
- az anyagcsere mértékének szabályozása

Belső elválasztású mirigy	Elhelyezkedése	Hormonok	Hormonhatás
Agyalapi mirigy	borsó nagyságú mirigy a koponya alapján	növekedési hormon /közvetlen hatás/	közvetlen hat a növekedésre hiánya: arányos törpenövés túlsúlya: óriásnövés gyermekkorban
		pajzsmirigyre ható hormon /közvetett hatás/	szabályozza a pajzsmirigy hormontermelést
Pajzsmirigy	a gége pajzsporcán	tiroxin /jódtartalmú aminosav/ kalcitonin	az anyagcsere-folyamatok szabályozása hiánya: gyermekkorban testi és szellemi visszamaradást okoz túlsúlya: felnőtté válást előidéz fokozza a kalcium csontokba való beépülését
Mellékpajzsmirigy	pajzsmirigy mögött /négy, rizsszem nagyságú/	parathormon	növeli a vér kalcium- és foszfátszintjét túlműködése: vesekő, csonttritkulás
Mellékvese: velőállomány	a vese csúcsán	adrenalin	serkenti az idegrendszer működését biztosítja a keményítő cukorrá bontását és vérbe kerülését hiányában: a vércukorszint csökken
kéregállomány		férfi nemi h.	segíti a férfias jelleg kialakítását
Hasnyálmirigy	a gyomor alatt, a patkóbél kanyarulatában	inzulin	szabályozza a cukrok anyagcseréjét, segíti a sejtek cukorfelvételét, elégetését hiányában: a vércukorszint nő kóros állapot: cukorbetegség
Here	herezacskóban	férfi nemi hormon tesztoszteron	szabályozza a nemi szervek fejlődését, a hímivarsejt-termelést, kialakítja a másodlagos nemi jellegeket
Petefészkek	hasüregben	női nemi h. ösztrogén	kialakítja a másodlagos nemi jellegeket, szabályozza a nemi szervek fejlődését, a méhnyálkahártya változását,
		progeszteron	fenntartja a terhességet

Mirigy: váladéktermelésre specializálódott sejtek csoportosulása

Belső elválasztású mirigyek: kivezetőcsövük nincs, s így váladékuk közvetlenül a vérbe kerül

pl. pajzsmirigy

Hormonok:

- belső elválasztású mirigyekben termelődő szerves vegyületek, pl. tiroxin
- a vér útján jutnak el a rájuk érzékeny sejtekhez
- hatásuk kis koncentrációban is kifejtik
- lassú, tartós hatású

Külső elválasztású mirigyek: kivezetőcsővel külső vagy belső testfelszínre öntik váladékukat,

pl. verejtékmirigyek - verejték

Szabályozás: sejtek, szövetek, szervek, szervrendszerek működését visszajelentéssel körfolyamatokkal irányító élettevékenység

Az életfolyamatok szabályozását az idegrendszer és a hormonrendszer visszajelentéssel körfolyamat útján valósítja meg.

A szabályozó rendszer szerepe:

- összehangolja a szervek működését
- biztosítja a belső környezet viszonylagos állandóságát
- elősegíti a környezethez való alkalmazkodást

VI. SZAPORODÁS

Jelentősége:

Az élőlény saját információjának és tulajdonságainak átadása az utódokba, ezzel az élet folytonosságának fenntartása.

A férfi szaporító szervrendszere:

Részei	Elhelyezkedése	Működése
Here	páros szerv a herezacskóban /hosszú csatornarendszer/	1. hímivarsejt /spermium/ termelés: - folyamatosan termelődnek /a nemi érés kezdetétől/ - aktív mozgásra képes - 0,05 mm hosszú - részei: fej / sejtmag, ez termékenyíti meg a petesejtet/ nyak /mozgás irányítója/ farok /mozgás végrehajtója/ 2. tesztoszteron hormon termelés
Mellékhere	a herék hátsó felszínén	ivarsejtek tárolása és ürítése
Ondóvezeték	a mellékheréből a húgycsőbe nyílik /50-60 cm hosszú izmos cső/	továbbítja a hímivarsejteket
Ondóhólyag	páros szerv a húgyhólyag hátsó felszínén	váladékot termelésnek, ez a hímivarsejtek energiaforrása
Dülmirigy /prosztata/	a húgyhólyag alatt	váladék termelése, ami védi és aktiválja a hímivarsejteket
Herezacskó	a hasüregen kívül	- védelem - a herék hőmérsékletének szabályozása /a hímivarsejteknek a normális testhőmérsékletnél 2-3 fokkal alacsonyabb hőmérséklet az optimális/
Hímvesző	a férfi külső nemi szerve	párvessző

Elsődleges nemi jelleg:

A férfiak szervezetében hímivarsejtek termelődnek.

Másodlagos nemi jelleg:

- széles váll, keskeny csípő - erőteljesebb csontozat és izomzat
- szakáll, bajusz -mélyebb, erősebb hang

A nő szaporító szervrendszere:

Részei	Elhelyezkedése	Működése
Petefészek	páros szerv a női medencében /mandula nagyságú/	1. ivarsejtérlelés / serdülőkortól kb. 50 éves korig/ a petesejt jellemzői: - a petefészek tüszőjében alakul ki - gömb alakú - mozdulatlan - nagyobb méretű részei: sejtmag /örökíti az anyai tulajdonságokat/ citoplazma /gazdag szikanyag/ burok 2. ciklikus működésű /a ciklus hossza kb. 28 nap/ 3. nemi hormonok termelése
Petevezeték /méhkürt/	hullámos lefutású csatorna /ujjnyi hosszú/	a petesejt továbbítása itt termékenyül meg a petesejt
Méh	páratlan szerv a húgyhólyag és a végbél között /körte alakú, üreges/	a megtermékenyített petesejt befogadása védi, táplálja és világra hozza a kis utódot
Hüvely	felső vége a méhnyaknál, hátsó fala a végbél előtt van / tágulékony /	védelem szülőút
Szeméremajkak	a hüvelybemenet két oldalán	védelem

Menstruáció:

Megtermékenyítés hiányában a megvastagodott méhnyálkahártya vérzéssel kísért leválása az ovulációt követő 14. napon, kb. 4-5 napig tart.

A két vérzés közötti időben havi ritmussal ismétlődő folyamatoknak **nemi ciklus** a neve.

A petefészek és a méh működését **28 napos** ciklus jellemzi.

Elsődleges nemi jelleg:

A nők szervezetében petesejtek termelődnek.

Másodlagos nemi jelleg:

A női nemi hormonok kialakítják a lekerekített testformát, a gyengébb csontozatot és izomzatot, a gyér arcszórzetet és a magas hangot.